**Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя**

ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА ПОЛІССЯ

Випуск 37

Філологія, історія та культура
Полісся на перетині думок

Ніжин – 2007

УДК 821. 161. 206+94/477/"9"
ББК 83. 3/ 4 Укр. / 5+63. 3/ 4 Укр. / 52
Л 64

Збірник друкується за рішенням Вченої ради Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя
Протокол №9 від 31.05.2007 р.

Постановою ВАК України збірник включено до переліку наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт із філології (Бюлетень ВАК України. – 1999. – №4. – С. 50) та історії (Бюлетень ВАК України. – 2000. – №2. – С. 73)

Збірник засновано у 1990 р. проф. Самойленком Г.В.

Редакційна колегія:
відп. редактор і упорядник –
докт. філол. наук, проф. Г.В.Самойленко;

з філології:
докт. філол. наук, проф. Н.М.Арват; докт. філол. наук, проф. О.Г.Астаф'єв; докт. філол. наук, проф. Н.І.Бойко; докт. філол. наук, проф. З.В.Кирилюк; докт. філол. наук, проф. О.Г.Ковальчук; докт. філол. наук, проф. П.В.Михед; докт. філол. наук, проф. А.Я.Мойсієнко;
з історії:
докт. істор. наук, проф. М.К.Бойко; докт. політ. наук, проф. О.Д.Бойко; докт. істор. наук, проф. А.О.Буравченков; докт. істор. наук, проф. В.М.Даниленко; докт. істор. наук, проф. В.О.Дятлов; канд. істор. наук, доц. О.Г.Самойленко; канд. істор. наук, доц. Є.М.Страшко; докт. істор. наук, проф. Л.В.Таран; докт. істор. наук, проф. Ю.І.Шаповал;
з мистецтвознавства:
канд. мистецтв., доц. Г.І.Веселовська; канд. мистецтв., доц. Л.О.Дорохіна; докт. мистецтв., проф. М.А.Давидов; канд. філософ. наук, доц. Л.Л.Матвеєва; докт. мистецтв., ст. наук. співроб. О.С.Найден; докт. мистецтв., проф. В.І.Рожок; докт. мистецтв., проф. В.В.Рубан, докт. мистецтв., проф., член-кор. АМН Ю.О.Станішевський; докт. мистецтв., проф. С.В.Тишко; канд. мистецтв., доц. О.Е.Чекан.

Л 64 Література та культура Полісся. Вип. 35: Філологія, історія та культура Полісся на перетині думок / Відп. ред. і упорядник Г.В.Самойленко. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2007. – 295 с.

ББК 83. 3/ 4 Укр. / 5+63. 3/ 4 Укр. / 52
© Видавництво Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя, 2007
© Самойленко Г.В.

Я.М.Мартинюк

Волинське територіальне самоврядування міжвоєнного періоду у дослідженнях польських істориків

Найбільший внесок у вивчення окремих питань, пов'язаних з історією створення та діяльністю інституту самоврядування як на Волині, так і загалом у другій Речі Посполитій зробили польські вчені – історики та правознавці.

По-суті, вивченням історії самоврядування польські дослідники почали займатися практично із його становленням. Цікавими щодо висвітлення особливостей функціонування органів самоуправління в міжвоєнний період є роботи тогочасних польських дослідників. Особливий інтерес викликає праця М.Ярошинського [1]. У ній автор, спираючись на численні документи і матеріали юридичного характеру детально відтворює історію законодавчого становлення та розвитку самоврядування у всіх регіонах польської держави, в тому числі й на Волині. Робота складається із шести розділів, п'ять з яких присвячено всім видам і рівням самоуправління, які існували у Речі Посполитій: гмінному, повітовому, воєводському, міському та шкільному, а окремий розділ висвітлює місце інституту самоврядування в березневій конституції 1921 р.

Ця праця є докладним дослідженням усіх напрямів і проявів діяльності самоуправ. У ній на основі ретельного аналізу законодавчих актів характеризуються особливості організаційної структури органів самоврядування, окреслюються межі нагляду над ними з боку державної адміністрації, визначаються обсяги діяльності і компетенція окремих самоврядних одиниць.

Особливо цікавим у роботі М.Ярошинського є розроблений ним, з урахуванням місцевих особливостей різних регіонів міжвоєнної Польщі, перспективний план розвитку інституту самоуправління, аналізуються його досягнення і прорахунки, викладено особисті думки автора стосовно можливих шляхів для найефективнішої реалізації поставлених перед самоуправами завдань. Викликає інтерес і є цінним доповненням уміщений у роботі польського вченого список законів та урядових розпоряджень, які стосуються безпосередньо територіального чи міського самоврядування.

Однак суттєвим недоліком цієї праці як джерела для дослідження поставленої нами проблеми є те, що вміщена у книзі

обширна інформація має досить обмежені хронологічні рамки – з 1918 р. по 1923 р. і охоплює лише початковий період становлення та діяльності самоврядування.

Поряд із працею М.Ярошинського заслуговує на увагу робота В.Вакара [2], видана в 1924 р. У ній автор на основі глибокого юридичного та політологічного аналізу законодавства міжвоєнної Польщі охарактеризував особливості та відмінні риси процесу становлення інституту самоуправління в різних регіонах молодої польської держави, в тому числі і на території нашого краю. Зокрема, він наголошував: "Справу волинського самоврядування стримує окрім всього іншого й те, що на решті території Речі Посполитої ми не зв'язані в організаційних проектах національно-політичними аспектами [3, с. 1]". Досить аргументованого, хоча й із значною долею тенденційності та з позицій захисту інтересів польського національного державотворення, автор доводить необхідність уніфікації організаційної структури та засад функціонування самоуправ у межах усієї країни. Дослідник звернув увагу на ту роль, яку відіграли представники української, білоруської, єврейської, німецької та інших національних меншин у створенні та діяльності органів міського і територіального самоврядування всіх рівнів. У книзі специфіка суспільно-політичної ситуації та міжетнічних стосунків на Волині коментується так: "З огляду на меншу кількість польського населення, бідність, а також довготривалу традицію панування тут Речіпосполитої, Волинь не є предметом таких хвилювань і турбот як Львів чи галицьке Поділля [4, с. 2]".

Цікавими у висвітленні даної проблеми є викладені у книзі особисті думки В.Вакара щодо обсягу діяльності органів самоврядування, їх компетенції, фінансування, а також можливих шляхів найефективнішого розподілу обов'язків та функцій між самоврядними структурами та державними інституціями.

Помітний внесок у дослідження окремих аспектів створення і функціонування на Волині у міжвоєнний період органів самоуправління зробили праці інших тогочасних польських учених: Б.Подгорського [5], Т.Олузіньского [6], Т.Біго [7], А.Цьолкоша [8]. Вони містять багатий інформаційно-довідковий матеріал, цікаві висновки і коментарі, цінність котрих полягає в тому, що більшість із перелічених вище авторів були ініціаторами та активними учасниками процесу правового й організаційного становлення інституту самоврядування у міжвоєнній Польщі.

Загалом, розглядаючи праці польських учених 20–30-х рр. як джерело для вивчення цієї проблеми, варто зазначити, що для більшості з них характерні деякий суб'єктивізм у судженнях та однозначність у висновках і оцінках, що є цілком зрозумілим, враховуючи час їх написання.

Характеризуючи окремі польські видання 50–70-х рр., відзначимо, що вони також містять чимало огріхів. Переважній частині з них характерна догматичність в оцінці польсько-українських відносин. Так, у книзі Й.Бушка [9], яка була видана у 1978 році, майже не висвітлено історію Західної України, а ті сюжети, яким приділено увагу, викладені тенденційно. Багатий інформаційно-довідковий матеріал містить робота В.Серчика [10]. Хоча зазначені праці лише поверхово розглядають проблеми, пов'язані із функціонуванням органів самоврядування, вони цікавлять нас з точки зору висвітлення інших аспектів життя Волинського воєводства і політики польської держави щодо українців. Однак зауважимо, що польські історики в означений період підходили до аналізу питань історичного розвитку як Західної України в цілому, так і Волині зокрема менш заідеологізовано, аніж радянські, приділяли більше уваги проблемі місцевого самоврядування, проте і їхні дослідження не позбавлені тенденційності.

У сучасній польській історіографії помітним є зростання інтересу до дослідження історичних процесів, котрі відбувались у другій Речі Посполитій, враховуючи й Волинське воєводство, у період між двома світовими війнами. У наукових працях польських учених, написаних у 80–90-х рр., подано цікавий матеріал загального характеру щодо перетворень у міжвоєнній Польщі. Заслуговують на увагу узагальнюючі дослідження з польської історії А.Альберта [11], Є.Топольського [12]. У цих монографіях знайшли відображення політичні та соціально-економічні процеси, які відбувались на території польської держави в 20–30-х рр. XX ст.

Характеризуючи вищеназвані роботи, варто відзначити, що їх автори основну увагу звертали на розвиток західних і центральних воєводств Польщі, практично не торкаючись проблем східних територій. Тому західноукраїнський регіон, а особливо волинські землі, в таких узагальнюючих працях залишалися поза увагою дослідників.

У зв'язку з цим особливий інтерес викликає робота В.Менджецького [13], яка є, на наш погляд, вдалою спробою наукового

висвітлення багатьох суспільно-політичних та соціально-економічних проблем Волині міжвоєнного періоду, в тому числі й діяльності органів самоврядування. Ця праця є однією із найбільш оригінальних і цікавих для висвітлення досліджуваної теми, адже в ній проаналізовано різні аспекти життя у Волинському воєводстві, дається загальна характеристика господарства краю, досліджуються проблеми створення місцевого польського державного апарату, аналізуються цілі та наслідки процесу поступового перетворення регіону в невід'ємну частину другої Речі Посполитої. Автор торкається таких складних питань, як розвиток українського національного руху на Волині, політичне і громадське життя польського та єврейського населення краю. І на цьому широкому загальному тлі В.Менджецький робить цікаві висновки та узагальнення стосовно місця і значення інституту самоврядування в соціально-економічному, суспільно-політичному й культурному житті воєводства.

Значним внеском у розширення знань про становище Волині міжвоєнного періоду стала праця Я.Кенсіка [14]. Автор здійснив досить вдалу спробу дослідження політичної ситуації, міжнаціональних відносин, територіального самоуправління на Волині і, що для нас особливо важливо, створив ґрунтовний політичний портрет Г.Юзевського. Широкий архівний матеріал, монографічні дані, використані Я.Кенсіком, дають змогу для об'єктивного, виваженого висвітлення усіх сторін діяльності волинського воєводи, у тому числі і його ставлення до територіального самоврядування. Польський дослідник цілком слушно зауважує на тому, що цей інститут, відповідно до задуму воєводи, покликаний був відіграти основну роль у реалізації його прагнень стосовно розширення участі поляків у суспільно-політичному житті воєводства. Поряд із цим він констатує, що всупереч прагненням волинського адміністратора, розвиток самоврядування не дав помітних результатів у напрямку польсько-українського зближення.

У сучасній польській історіографії є низка публікацій, присвячених висвітленню окремих проблем історії нашого краю в період між двома світовими війнами, наприклад, згадуваних вище В.Менджецького [15] та Я.Кенсіка [16], а також статті, присвячені конкретно діяльності органів міського та територіального самоврядування в Польщі. Це, вміщені у періодичних виданнях, дослідження таких вчених, як Б.Лучак [17], Я.Борковський [18], Л.Вєнгжин [19], А.Сіверський [20], Г.Новіцький [21] та ін.

Однак особливу цінність для розкриття теми нашої праці монографічні дослідження. Наприклад, певний внесок у вивчення окремих питань, пов'язаних із конституційним становленням інституту самоуправління зробила монографія А.Айненкеля [22]. У ній вчений, детально аналізуючи польські конституції 17 березня 1921 р. і 23 квітня 1935 р., аналізує їх статті, присвячені самоврядуванню, і на основі цього дає об'єктивну оцінку його ролі та значенню в загальнодержавному механізмі другої Речі Посполитої.

Серед інших можна виділити роботу А.Лучака [23], в якій вчений зробив спробу відобразити особливості функціонування самоврядних установ у 1918–1939-х рр. через призму їх взаємовідносин із тогочасними політичними партіями та громадськими організаціями. Опираючись на детальний аналіз їх програмних документів, він дає оцінку тій ролі, яку відводили різні політичні утворення участі своїх членів у роботі самоуправ усіх рівнів, коментує впливи тих чи інших організацій та їх лідерів на діяльність органів самоврядування і навпаки.

За характером дослідження поряд із вищеназваною роботою А.Лучака варто відзначити працю Р.Шведа [24]. Особливий інтерес викликає зроблений автором на тлі загальних державотворчих процесів з дотриманням строгої хронологічної послідовності детальний огляд та аналіз організаційної структури, обсягу діяльності та процесу становлення самоврядування у Польщі в досліджуваний період.

Окрім цього в книзі висвітлено правові підстави для створення і функціонування міських, сільських, повітових і воєводських самоуправ та їх місце у польських конституціях. Все це проілюстровано відповідними законодавчими актами та юридичними документами, доповнено статистичними даними та коментарями тогочасних періодичних видань.

Однак особлива новизна цієї роботи полягає в тому, що викладений в ній науковий матеріал, котрий стосується історії місцевого самоврядування, тісно пов'язаний із висвітленням у ньому ролі Польської соціалістичної партії (ПСП), її участі у виборах до самоуправ, специфіки взаємодії партійних та самоврядних одиниць. Дослідження базується на широкому використанні документації як ПСП, так і органів самоврядування, а також новітньої польської історіографії з даної проблематики.

Окремо можна виділити групу праць, у яких висвітлюється діяльність органів міського і територіального самоуправління та їх особливості й характерні риси в інших регіонах другої Речі Посполитої. Найґрунтовнішими серед цих досліджень, на нашу думку, є роботи С.Антчака [25], А.Хеліаша [26], Е.Хойєцької [27], Л.Хасса [28], Я.Марчука [29], М.Нартоновича-Кота [30], М.Далєцького [31], Д.Сікори [32]. Уміщений в них науковий матеріал дає можливість зробити порівняльний аналіз процесів створення та організаційного становлення самоуправ на території різних польських воєводств, їх національного та професійного складу, а також методів та напрямів роботи.

Література

1. Jaroszyński M. Samorząd terytorjalny w Polsce. Stan obecny. Wnioski do reformy. – Warszawa: Towarzystwo wydawnicze "Ignis", 1923. – 142 s.
2. Wakar W. Zagadnienia samorządu w Rzeczypospolitej odzyskanej. – Warszawa, 1924. – 165 s.
3. Wakar W. Zagadnienia samorządu w Rzeczypospolitej odzyskanej. – Warszawa, 1924. – S.1.
4. Wakar W. Zagadnienia samorządu w Rzeczypospolitej odzyskanej. – Warszawa, 1924. – S.2.
5. Podhorski B. Zagadnienia społczeństwa i państwa polskiego na Wolyniu. – Poznań, 1938. – 56 s.
6. Oluziński B. Sprawa ukraińska. – Warszawa, 1936. – 128 s.
7. Bigo T. Samorząd terytorialny w nowej Konstytucji. – Lwów, 1936. – 234 s.
8. Ciołkosz A., Ustawa o wyborze radnych miejskich (Komentarz, przepisy związkowe, okólniki, wzory). – Kraków, 1938. – 128 s.
9. Buszko J. Historia Polski: 1864–1948. – Warszawa, 1978. – 320 s.
10. Serczyk W. Historia Ukrainy. – Wrocław, 1979. – 273 s.
11. Albert A. Historia Polski. 1914–1993. – W 2 t. – T.1. 1914–1945. – Warszawa: Wyd. Świat Książki, 1995. – 640 s.
12. Topolski J. Polska dwudziestego wieku. 1914–1995. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1995. – 240 s.
13. Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1988. – 202 s.
14. Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego. 1892–1981. – Wrocław, 1995. – 116 s.
15. Менджецький В. Цивілізаційні і соціотопографічні переміни в містах Волинського воєводства (1921–1939 рр.) // Минуле і сучасне Волині: Літописні міста і середньовічна культура: Матеріали VIII

Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції 27–29 листопада 1995 року. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – С.89–91.

16. Kęsik J. Województwo wołyńskie 1921–1939 w swietle liczb i faktów // Przegląd Wschodni. – 1997. – T. IV. – Z.1 (13). – S. 99–139.

17. Łuczak B. Kształtowanie się samorządu terytorialnego // Dyrektor Szkolny. – 1995. – №12. – S. 5–6.

18. Borkowski J. Samorządowe wybory miejskie 1933–1934 // Z pola walki. – 1976. – №3. – S. 62–64.

19. Węgrzyn L. Związki międzykomunalne w II Rzeczypospolitej // Finansy Komunalne. – 1996.– №6. – S. 83–86.

20. Siwerski A. Zakresy zadań realizowanych przez samorządy terytorialne w latach 1918-1990 // Zęszyt Naukowy Ekonomichny. – Z. 20. – 1994. – S. 45–53.

21. Nowicki H. Samorząd terytorialny w okresie Drugej Rzeczypospolitej na Kresach Wschodnich // Polska i Ukraina. – Toruń, 1997. – S. 455–472.

22. Ajnenkiel A. Polskie Konstytucje. – Warszawa, 1982. – 234 s.

23. Łuczak A. Samorząd terytorialny w programach i działalności stronictw ludowych 1918–1939. – Warszawa, 1973. – 145 s.

24. Szwed R. Polska Partia Socjalistyczna w wyborach samorządow terytorialnych w latach 1919–1939. – Częstochowa, 1993. – 133 s.

25. Antczak S. Samorząd miejski Poznania w latach 1919–1933 // Kron. M. Pozn. – 1996. –№l. – S. 288–300.

26. Heliasz A. Uslrój samorządu miejskiego w Galicji i w b. zaborze pruskim u progu II Rzeczypospolitej // Dzieje Najnowsze. – 1973. – S. 15.

27. Chojecka E. Šląskie tradycje samorządowe // Myśl Protestantska. – 1997. – №1. – S. 25–31.

28. Hass L. Wybory warszawskie 1918–1926. – Warszawa, 1971.

29. Marczuk J. Rada Miejska i Magistrat Lublina 1918–1939. – Lublin, 1984.

30. Nartonowicz-Kot M. Oblicze polityczne samorządu miejskiego Łodzi w latach 1919–1939 // Rocznik Łodzki. – T. XXXI. – 1982. – S. 102–103.

31. Dalecki M. Ustrój samorządowych władz miejskich Przemyśla w latach 1918-1939 //Rocznik Przemyślowy. – 1997. – T. 33. – S. 73–80.

32. Sikora D. Samorząd miejski Białej Podlaskiej w przededniu II wojny światowej // Pódlaski Kwartalnik Kulturalni. – 1998. – №4. – S. 24–30.